

УДК 37.013.74

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-44-48

РАДУЛ Ольга Сергіївна –

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>
e-mail: olga.s.radul@gmail.com

УЧИТЕЛЬ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Початкова школа є найдавнішою ланкою в системі освіти. У XVIII–XIX столітті у розвинених країнах тогочасного світу початкова школа входить у сферу державних інтересів, стає масовою, а тому й перші державні документи у галузі освіти стосувалися саме цієї ланки освіти. Підготовка вчителя початкової школи стає державною справою. Відповідно, створюються спеціальні навчальні заклади з підготовки вчителів початкових закладів освіти, зокрема, в Англії – навчальні коледжі, у Німеччині та Росії – учительські семінарії, у Франції – нормальні школи. З цього часу професія вчителя початкової школи стає масовою. У XIX ст. створюються перші професійні об'єднання вчителів, виникають педагогічні газети і журнали.

З того часу і по сьогодні у світі найбільше саме вчителів початкової школи, оскільки світ розвивається нерівномірно, і в багатьох сучасних країнах, що належать до таких, що розвиваються, доступною і масовою ланкою освіти є тільки початкова. Однак зазначимо, що і нині право дитини на одержання початкової освіти реалізовано не всюди. Наприклад, у Пакистані лише 44 % дітей молодшого шкільного віку охоплено початковою освітою, в Афганістані – 25 %, у Малі – 24 %.

Зважаючи на масовість професії вчителя початкової школи в сучасному світі, завжди актуальним напрямком порівняльних педагогічних досліджень буде вивчення становища вчителя в різних країнах світу – кількісних і якісних показників та характеристик, що стосуються особи учителя, педагогічної праці, особливостей його підготовки, подальшого підвищення кваліфікації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів професії вчителя початкової школи, його праці, становища, статистичних характеристик присвячено не так багато наукових праць. З-поміж великої кількості порівняльних праць найбільш наближеною до нашої проблеми є публікація Л. Пуховської «Професія вчителя у світовому освітньому просторі: статистичні

характеристики» (2004), в якій частково представлено і становище вчителя початкової школи.

У більшості дисертаційних досліджень аналізується процес підготовки вчителів у різних країнах світу. Так, у докторській дисертації Т. Кристопчук «Тенденції розвитку педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу» (2014) розглядається підготовка педагогів для різних освітніх рівнів, зокрема й для початкової школи. Окремі аспекти професійної підготовки вчителя початкової школи в різних європейських країнах досліджували О. Волошина (2007), А. Соколова (2009), Л. Поліщук (2011), В. Гарапко (2014) (Велика Британія), Ю. Короткова (Греція) (2008), В. Чичук (Польща) (2013), М. М'яковський (Австрія), В. Лашихіна (Франція) (2009).

У деяких дослідженнях з порівняльної педагогіки використано статистичну інформацію, опубліковану в щорічниках ЮНЕСКО, документах ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку), міжнародних інституцій з порівняльних досліджень.

Мета статті. У статті спробуємо проаналізувати найбільш поширені показники і характеристики професії вчителя початкової школи у сучасному світі.

Почнемо з того, що вчителів початкової ланки освіти найбільше з-поміж усіх учителів світу. Про їх переважання та про постійне збільшення свідчать кількісні показники. Так, за даними ЮНЕСКО, у 1970 р. з-поміж загальної кількості педагогів світу 26,5 млн. 14,8 млн. – це вчителі початкової школи, на кінець XX століття з 54,1 млн. – 24,8 млн. (при цьому середньої ланки – 23,0 млн., вищої – 6,3 млн.) [1, с. 118].

Це зростання, яке спостерігається як у початковій так і в середній школі, особливо помітне в країнах Азії, Африки та Латинської Америки, тобто тих, що розвиваються, де владою зроблено багато для охоплення всіх дітей початковою освітою й розширення мережі середніх шкіл. Цим країнам притаманна висока народжуваність, наслідком чого є той факт, що діти складають 40 % населення.

Тільки у 90-і роки ХХ століття у цих країнах кількість дітей у початковій школі збільшилася на 9 %. Найнижчий показник зростання – 3,5 % – показує Латинська Америка та Карибський регіон, найвищий – 16 % – Африканський регіон Південної Сахари [5].

Для підтвердження наведемо кількісні дані. Так, у Бразилії у 1970 р. учителів початкової школи нараховувалося 457 тисяч, наприкінці ХХ століття – 1414 тисяч (тобто зростання більше ніж утричі), у Єгипті – 99 тисяч (1970), відповідно наприкінці ХХ століття 310 тисяч (тобто й тут більше, ніж у три рази). При цьому у Танзанії кількість учителів початкової школи у цей же проміжок часу збільшилася більше, ніж у п'ять разів: з 18 тисяч у 1970 р. до 110 тисяч.

Збільшення кількості вчителів у розвинених країнах Європи і Північної Америки не було таким стрімким. Наприклад, якщо у США у 1970 р. учителів початкової школи налічувалося 1400 тисяч, то наприкінці ХХ століття їх кількість зросла на 100 тисяч (всього 1500 тисяч), у Франції за цей же період – від 190 тисяч до 211 тисяч, у Великій Британії – від 249 до 284 тисяч [1, с. 118–119].

Такі показники зумовлені низьким рівнем народжуваності в розвинених країнах, а також тим, що давно розвинена система початкової школи практично повністю задовольняє потреби суспільства в освіті цього рівня.

Однак, як бачимо із показників, не зважаючи на ці обставини, все одно кількість учителів збільшується. Це відбувається, переважно, за рахунок зменшення учнів у класах, а також уведенням у практику шкіл таких категорій педагогів, яких раніше не знала школа. Зокрема, це:

- учителі-терапевти;
- учителі, які працюють з талановитими та занедбанними дітьми;
- психологи;
- логопеди;
- соціальні педагоги, консультанти тощо [5].

У сучасному цивілізованому світі загальновізнано, що від особистості вчителя та його діяльності в значній мірі залежить ефективність освітньої сфери в державі. Відповідно, масовість професії учителя формують особливий статус фахівців освітньої сфери серед інтелігенції. У більшості країн світу учитель за статусом – державний службовець.

Одним із показників професії вчителя початкової ланки освіти є те, що більшість учителів в усьому світі – це жінки. Для країн Західної Європи фемінізація професії учителя є традиційною. Так, кількість учителів-жінок у закладах дошкільної та початкової освіти подекуди сягає 80 % і більше від усього

педагогічного персоналу. Зокрема, у Франції вчителів-жінок у початковій школі 79 %, у Великій Британії – 81 % [1, с. 119; 5]. Учителі-жінки переважають на нижчих рівнях освіти тому, що там нижча заробітна плата і традиційно вимагається нижчий рівень кваліфікації. А професія педагога дає можливість жінкам поєднувати роботу із сімейними обов'язками. Водночас у Японії співвідношення вчителів-чоловіків і вчителів-жінок у початковій школі приблизно однакове (чоловіки-вчителі суттєво переважають у середній школі).

Інша ситуація у країнах Африки та Сходу (у тих, що розвиваються). Наприклад, в Індії вчителів-жінок у початковій школі 33 %, Танзанії – 44 %. Найменший відсоток учителів-жінок у тих країнах (Південна Сахара, Південна Азія), де батьки не дозволяють дівчаткам ходити до школи.

До факторів, що впливають на особливості формування педагогічних кадрів у східноафриканських регіонах належать такі:

- релігійні обмеження й дискримінація жінок у галузі освіти;
- традиційна повага до тих, хто навчає;
- висока порівняно з іншими службовцями заробітна плата;
- доступність учительської професії людям середнього й нижчого класів тощо.

Водночас жінок-керівників у галузі освіти, навіть у розвинених країнах світу, не так багато, хоча їх частка поступово зростає. За даними Європейської мережі інформації та документації в галузі освіти, цей показник у ланці початкової освіти в Європі в середині 90-х років ХХ ст. був таким: Бельгія – 37 %, Данія – 25 %, Нідерланди – 13 %, Австрія – 48 %, Фінляндія – 23 %, Швеція – 46 %, Англія та Уельс – 22 % [5].

Ще однією характеристикою професії вчителя початкової ланки освіти є оплата праці. Педагогічна праця вчителів у різних країнах оцінюється по-різному. Так, у Японії вона на 25 % вище, ніж середня заробітна платня державного службовця (до того ж, учитель щорічно одержує надбавку). Водночас, у США учительський заробіток на 2–6 % нижчий, ніж в інших представників-службовців. У шкільного вчителя Швеції заробітна платня не залежить від кількості проведених ним навчальних занять.

Суттєві відмінності спостерігаються і в умовах праці вчителів, що є ще одним показником професії учителя. Це виявляється насамперед у співвідношенні коефіцієнту «вчитель-учні» на рівні класу. У країнах з різним рівнем розвитку це співвідношення має свої особливості. Однак спільним для всіх країн світу є те, що цей коефіцієнт зменшується на користь учителя за останні п'ятдесят років.

Наприклад, якщо у 1970 р. у Китаї на одного вчителя початкової школи припадало 29 учнів, то на кінець ХХ століття вже 24, у Бразилії – відповідно 28 і 24. Суттєвими є зменшення цих показників в африканських країнах. Так, у Єгипті вони зменшилися з 38 у 1970 р. до 24 на кінець ХХ століття, у Танзанії – з 47 до 37. У розвинених країнах світу, зокрема у Франції та Великій Британії, цей показник був завжди нижчим – 20–19 [1, с. 119].

Загалом стосовно європейських країн, згідно статистики Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури (ЕАСЕА) та індикаторів ОЕСР кількість учнів у класах на початковому етапі навчання різна. Насамперед вона варіюється залежно від типу школи: державна чи приватна, міська чи сільська.

Однак спільною для всіх країн Європейського Союзу є тенденція до її зменшення, особливо в перші два-три роки навчання. Так, у 2014 р. фактична кількість учнів у класах початкової школи була такою: найменше, 15 осіб – у Люксембурзі, 16 – у Латвії, 17 – в Естонії, 18 – в Австрії, Словаччині, Швеції, 19 – у Польщі, Словенії, Фінляндії, 20 – в Італії, 21 – в Іспанії, Португалії, Угорщині, Чехії, 23 – у Нідерландах, Франції. Найбільші показники співвідношення вчитель-учень з-поміж європейських країн спостерігаються в Ірландії – 25 та у Сполученому Королівстві – 26 [10, с. 401].

Наголосимо на тому, що більшість країн ЄС на початку ХХ століття на законодавчому рівні закріпили мінімальну і максимальну кількість учнів у класах початкової школи. Наприклад, в Австрії на одного вчителя початкової школи може припадати від 10 до 25 учнів, у Болгарії цей показник у межах 16–22, в Ірландії – 25–34, в Італії – 15–26, на Кіпрі – 12–25, у ФРН – 17–29, у Румунії – 10 – 25, у Хорватії – 14–28, у Чехії – 10–30.

У Латвії, Фінляндії, Швеції кожна школа приймає власне рішення стосовно такого співвідношення [7, с. 254–255].

Зменшення кількості учнів у класах дає змогу вчителям початкової школи більше уваги приділяти кожній дитині, покращуючи так її академічні показники, організовувати групові та індивідуальні види робіт, а батькам, відповідно, обирати за такими критеріями школи.

Умови праці виявляються і в неоднаковому тижневому навчальному навантаженні вчителів початкових класів у різних країнах. Зокрема, учитель початкових класів Франції має 27 годин, Німеччини – 20 годин.

У деяких країнах світу не існує формального поділу учительської професії на

педагогів для початкової школи і середньої. Так, це є зокрема в досвіді Великої Британії, Швейцарії.

Існує практика прийому на роботу вчителя за конкурсом (зокрема, в Італії). В деяких країнах (наприклад, в Японії) при розв'язанні таких питань відштовхуються від поняття «якість учителя», до якого відносять: покликання, любов до дітей; фундаментальність і різноманітність педагогічної освіти; компетентність у практичній роботі в школі; зарубіжні стажування вчителя.

Важливою характеристикою педагогічних кадрів сучасного світу є віковий склад учительства. Цей показник дає можливість з'ясувати стан і рівень оновлення педагогічного персоналу в системах освіти різних країн. Водночас, вікова характеристика є показником досвіду вчителів, які мають адаптуватися до умов стрімкозмінного світу, забезпечуючи при цьому високу ефективність освітнього процесу.

Отже, майже в усіх розвинених країнах більшість учителів початкової школи мають вік за 40 років. Наприклад, у Німеччині та Швеції близько 70 % учителів початкової школи віком понад 40 років.

У більшості розвинених країн частка молодих учителів є порівняно малою. Так, у Німеччині, Швеції, Італії, Канаді, Нідерландах, Франції, Австрії вчителі віком до 30 років становлять лише 10–16 % усіх учителів.

Інші показники у школах країн Африки, Латинської Америки та Азії. В них переважають молодші вчителі, які мають вік до 40 років. Так, частка таких учителів у Китаї, Індонезії, Йорданії та Тунісі (на кінець ХХ століття) становила понад 70 % усіх учителів початкової школи, а в 14 країнах Африки, Латинської Америки та Азії – понад 60 %. [5].

Оскільки професія учителя початкової школи є масовою, то важливого значення набуває проблема підготовки майбутніх учителів. Остання чверть ХХ століття в усьому світі позначена реформами педагогічної освіти. Необхідність реформ була зумовлена завданням підготовки нового учителя, готового працювати до роботи в сучасних умовах, здатного швидко реагувати на суспільні запити, адаптуватися до педагогічних інновацій.

Відповідно, загально визнаною у професійному становленні вчителя є вища педагогічна освіта.

У сучасному світі вчителя сьогодні готують різні типи закладів освіти:

- педагогічна академія (Кіпр);
- педагогічний коледж (Велика Британія, США, Україна);
- педагогічний університет (Велика Британія, Україна);

- молодший коледж (педучилище) (США, Україна, Японія);

- коледж вільних мистецтв (США);

- коледж вищої освіти (загальний, технічний, нормальна школа) (Велика Британія, Франція);

- технічний (музичний) ЗВО з дворічним факультетом педагогіки (Велика Британія, Німеччина);

- університет (з вищою педагогічною школою, з педагогічним відділенням, з однорічним інститутом педагогіки) (Велика Британія, Німеччина, США, Франція, Україна, Японія) [3, с. 61–62].

Наголосимо, що в сучасному світі не вироблено загальноосвітніх освітніх стандартів до підготовки вчителів. Так, термін такої підготовки в Кіпрі – 3 роки, Бельгії, Ізраїлі, Японії – 4 роки, Австрії, Данії, Норвегії – 5 років.

Розвиток педагогічної освіти сьогодні здійснюється на межі двох протилежних тенденцій:

- уніфікації – створенні уніфікованих систем педагогічної освіти, виокремлення блоку обов'язкових дисциплін, введенні нових дисциплін;

- диверсифікації – розвитку різних каналів отримання вищої педагогічної освіти.

У кожній країні реформи мають свою специфіку. Проте існують загальні напрями реорганізації педагогічної освіти, властиві всім країнам:

- збільшення обсягу психолого-педагогічної підготовки;

- пошук нових моделей педагогічної освіти;

- удосконалення системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Хоча зміст педагогічної підготовки в світі нині суттєво модернізується, однак курс навчання в педагогічному закладі вищої освіти, зазвичай, включає три складники:

- загальна освіта майбутніх фахівців (1),

- професійно-педагогічне навчання (2),

- спеціальна підготовка (3).

Найбільш розповсюджені навчальні дисципліни в межах зазначених складників системи підготовки вчителя в сучасному світі такі:

1. соціогуманітарні дисципліни – філософія, соціологія, література, історія, економіка, політологія та ін.;

2. психолого-педагогічні дисципліни – загальна педагогічна психологія, історія педагогіки, методи навчання, основи освіти, порівняльна педагогіка, педагогічна соціологія, психологія розвитку дитини, педагогічна етика, філософія виховання, школознавство та ін.;

3. предмети спеціальної підготовки – окремі дидактики, теорія поведінки, методи

наукового дослідження, вступ до професії вчителя, шкільна гігієна тощо.

До 20 % навчального плану закладів вищої освіти виділено на спецкурси, спецсемінари, факультативи. Серед найпоширеніших можна назвати такі: «Освіта, цінності і права людини», «Багатомовний навчальний клас», «Освітня політика», «Мотиви поведінки людини», «Класна педагогіка», «Дослідження учня», «Диференціація навчання» та ін. [2; 3; 4].

Обов'язковою частиною підготовки учителів загалом та початкової школи зокрема є педагогічна практика. За тривалістю вона відбувається у межах 3–26 тижнів упродовж навчання у закладі вищої освіти. Наприклад, навчальними планами американських педагогічних коледжів передбачена на кожному курсі навчання студентів, а майбутні вчителі Франції останній семестр навчання самостійно працюють у певній школі, яка є базовою для університету [3, с. 67].

У низці країн визначення співвідношення складників педагогічної підготовки – прерогатива закладу вищої освіти. Часто національні Міністерства освіти і науки рекомендують дотримуватися певного співвідношення між ними. Наприклад, у Франції діє міністерська інструкція, яка рекомендує 1/3 навчального часу відводити на педагогічну практику. У деяких країнах існує стажерська практика вчителів-початківців (вона отримала назву «референдаріат»).

В останні роки за кордоном йде пошук нових підходів до організації педагогічної практики. Виділяються два її різновиди:

1. блочна з відривом від занять (2–14 тижнів);

2. серійна (без відриву від занять, 1 тиждень).

Професійна майстерність учителя початкової школи в сучасному світі удосконалюється завдяки післядипломній освіті. Атестація працівників освіти існує в усіх країнах.

Організація післядипломної освіти відбувається по-різному. Наприклад, у США вчитель за власні кошти сам шукає різні курси, семінари, гранти тощо, сприяючи так збільшенню свого посадового окладу та підвищенню статусу в школі.

У багатьох країнах світу існує більш систематизована і централізована робота з підвищення кваліфікації. Так, у Японії при 27 університетах відкрито факультети післядипломної освіти та центри з дослідження освітніх технологій. В Україні та багатьох інших постсоціалістичних країнах існують інститути підвищення кваліфікації учителів.

Одним із шляхів самовдосконалення, розвитку творчості вчителів у сучасному світі є

творчі конкурси. Поширюється практика проведення щорічних професійних конкурсів «Учитель року». Наприклад, у США переможці такого конкурсу нагороджуються кришталевим яблуком.

Висновки та перспективи подальших розвідок напруму. Початкова освіта й надалі залишиться наймасовішою ланкою освітніх систем усіх країн світу – розвинених та тих, що розвиваються, – а тому й надалі з-поміж усіх учителів світу найбільше буде вчителів початкової школи. Кожна країна завжди потребуватиме найбільше учителів початкової школи. Відповідно, вивчення якісних і кількісних характеристик професії вчителя початкової школи, а також його підготовки, підвищення кваліфікації у різних країнах, буде завжди актуальною темою порівняльних досліджень.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Вульфсон Б. Л. Сравнительная педагогика: история и современные проблемы. М., 2003.
2. Красовицький М. Деякі аспекти педагогічної підготовки вчителів США. *Рідна школа*, 2001. С. 72–76.
3. Кічук Н. В. Освіта у сучасному світі (порівняльний контекст): навч. посібник. Ізмаїл, 2001.
4. Кристопчук Т. Є. Тенденції розвитку педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу: дис.... д-ра пед. наук.: 13.00.04. К., 2014.
5. Пуховська Л. Професія учителя у світовому освітньому просторі. *Шлях освіти*, 2004. С. 17–20.
6. Ярова О. Б. Автономія учителя початкової школи в країнах Європейського Союзу. *Імідж сучасного педагога*, 2013. № 4. С. 26–30.
7. Ярова О. Б. Тенденції розвитку початкової освіти в країнах Європейського Союзу (кінець XX – початок XXI ст.). К., 2018.
8. EACEA, Evrydice, Evrostat. Key Data on Education in Europe 2012. Brussels: EACEA, 2012.
9. Key Data on Education in the European Union. Brussels: Eurydice, 1995.
10. OECD. Education at a Glance 2016: OECD Indicators. OECD, Publishing, 2016.

REFERENCES

1. Vulfson, B. L. (2003). *Sravnitel'naja pedagogika: istorija i sovremennye problem* [Comparative Pedagogics: History and Current Issues] М., 2003. [in Russian]
2. Krasovytskyi, M. (2001). *Deiaki aspekty pedahohichnoi pidhotovky vchyteliv SSHA* [Some

Aspects of Pedagogical Training of Teachers in the USA]. *Ridna shkola*. S. 72–76. [in Ukrainian]

3. Kichuk, N. V. (2001). *Osvita u suchasnomu sviti (porivnialnyi kontekst): navch. posibnyk* [Education in Modern World (a Comparative Context); a Teaching Guide]. Izmail. [in Ukrainian].

4. Krystopchuk, T. Ye. (2014). *Tendentsii rozvytku pedahohichnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: dys.... d-ra ped. nauk.: 13.00.04* [Trends of the Development of Pedagogical Education in the European Union Countries: diss. ... Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.04]. K. [in Ukrainian].

5. Pukhovska, L. (2004). *Profesiia vchytelia u svitovomu osvithomu prostori* [The teacher Profession in the World Educational Space]. Shliakh osvity. S. 17–20. [in Ukrainian].

6. Yarova, O. B. (2013). *Avtonomiia uchytelia pochatkovoї shkoly v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Primary School Teacher's Autonomy in the European Union Countries]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. № 4. S. 26–30. [in Ukrainian].

7. Yarova, O. B. (2018). *Tendentsii rozvytku pochatkovoї osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu (kinets XX – pochattok XXI st.)* [Primary School Development Trends in the European Union Countries (end of the 20th – beginning of the 21st century)]. K., 2018. [in Ukrainian].

8. EACEA, Evrydice, Evrostat. Key Data on Education in Europe 2012. Brussels: EACEA, 2012.

9. Key Data on Education in the European Union. Brussels: Eurydice, 1995.

10. OECD. Education at a Glance 2016: OECD Indicators. OECD, Publishing, 2016.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАДУЛ Ольга Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія педагогіки, порівняльна педагогіка, початкова освіта.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RADUL Olha Serhiyivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department Preschool and Primary education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: history of pedagogy, comparative pedagogics, primary education.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2022 р.